

ОДЕСЬКИЙ РАЙОН ЯК СІЛЬСЬКО-МІСЬКА АГЛОМЕРАЦІЯ

ODESSA DISTRICT AS THE RURAL-URBAN AGGLOMERATION

УДК 911.374/.375–044.964(477.74)

DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastuct60-25>**Павлов О.І.**д.е.н., професор,
завідувач кафедри економіки
промисловостіОдеський національний технологічний
університет**Павлова І.О.**к.е.н.,
старший викладач кафедри
туристичного бізнесу та рекреації
Одеський національний технологічний
університет**Pavlov Oleksandr**

Odessa National Technological University

Pavlova Iryna

Odessa National Technological University

У процесі децентралізації публічної влади та управління утворились нові адміністративні райони, до складу яких увійшли міста, селища та села. Одним із таких соціально-просторових утворень є Одеський район. У статті визначено склад цього району за демографічними ознаками громад, що входять до нього, здійснено його ідентифікацію за сутнісними характеристиками як сільсько-міської агломерації. Наукова новизна та практична цінність дослідження полягають у розкритті особливостей Одеського району, які визначаються його місцеположенням, ресурсним потенціалом та характером економічних, виробничих, соціальних, культурно-побутових, рекреаційних та інших взаємозв'язків і взаємовідносин між міськими, селищними та сільськими громадами. Основні наукові положення, висновки та рекомендації, що містяться у статті, можуть бути використані органами публічної влади, громадами, суб'єктами господарської діяльності в процесі територіальної організації влади та підвищення фінансово-економічної спроможності громад.

Ключові слова: децентралізація, населені пункти, об'єднана територіальна громада, приміська зона, район, сільсько-міська агломерація, територіальна організація влади.

В процессе децентрализации публичной власти и управления образовались новые

административные районы, в состав которых вошли города, поселки и села. Одним из таких социально-пространственных образований является Одесский район. В статье определен состав этого района по демографическим признакам входящих в него общин, осуществлена его идентификация по существенным характеристикам как сельско-городской агломерации. Научная новизна и практическая ценность исследования заключаются в раскрытии особенностей Одесского района, которые определяются его местоположением, ресурсным потенциалом и характером экономических, производственных, социальных, культурно-бытовых, рекреационных и других взаимосвязей и взаимоотношений между городскими, поселковыми и сельскими общинами. Основные научные положения, выводы и рекомендации, содержащиеся в статье, могут быть использованы органами публичной власти, общинами, субъектами хозяйственной деятельности в процессе территориальной организации власти и повышения финансово-экономической способности общин.

Ключевые слова: децентрализация, населенные пункты, объединенная территориальная община, пригородная зона, район, сельско-городская агломерация, территориальная организация власти.

The article defines the composition of Odessa district by demographic characteristics of the communities that are part of it, identified it by essential characteristics as a rural-urban agglomeration. The scientific novelty and practical value of the study is to reveal the features of Odessa district, which are determined by its location, resource potential and nature of economic, industrial, social, cultural, recreational and other relationships and relationships between of urban, settlement and rural communities. It is proved that the inclusion of four other cities of regional significance in the district violated the existing natural-geographical and socio-economic division of the system of territorial organization of society into its rural and urban subsystems, but at the same time provided an opportunity to combine resources of communities to meet the growing needs of urban and rural populations and to solve existing problems that hinder the achievement of a higher standard of living by these communities. The advantages of Odessa district over other districts are determined, which consist in the presence of significant socio-economic, intellectual and cultural potential of its administrative center. The Indicated role of Odessa and other towns that are part of the district in the socio-cultural services of the population of suburban villages, their impact on changes in the settlement network, to planning of rural settlements. The socio-economic expediency of placing branches, workshops of enterprises, subsidiaries in the suburban zone of the administrative center of the district in order to prevent critical urbanization and deconcentration of production within its spatial boundaries. It was found that the predominance of certain functions, types of economic activity within the suburbs largely depends on the degree of remoteness of its communities from Odessa. With this in mind, three echelons of the suburban zone have been identified. The distance of the third echelon from the administrative center of the district varies between 50–60 km, the second – 30–50 km, the first – 30 km. The first echelon is used mainly for residential and industrial construction, unloading, placement of recreation centers, cottages, gardens. Within the second and third echelons, agricultural enterprises and other economic entities operate. Based on the results of the research, conclusions are made and prospects for further research in this area are determined.

Key words: decentralization, settlements, united territorial community, suburban zone, district, rural-urban agglomeration, territorial organization of power.

Постановка проблеми. Однією з характерних ознак ХХІ століття є прояв нової тенденції у взаємовідносинах між міською та сільською територіальними підсистемами суспільства. На зміну розмежуванню міст і сільських поселень, яке з часом привело до появи суттєвих соціально-економічних та культурно-побутових відмінностей між ними, прийшла їх просторова інтеграція, яка дає змогу об'єднати ресурси цих населених пунктів для задоволення зростаючих потреб міського та сільського населення й розв'язання наявних проблем, які стримують досягнення цими спільнотами більш високого рівня життя.

Такі можливості стали реальними внаслідок прийняття українською владою рішення про укрупнення громад та адміністративних районів, об'єднання в їх просторих межах міст, селищ та сіл. Отже, за формальною ознакою більшість створених в Україні об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та нових районів незалежно від кількісного складу їх населення перетворились на змішані сільсько-міські агломерації, в яких провідну роль відіграють саме міста. Проте за умови наявності в межах цих соціально-просторових утворень спроможних у фінансово-економічному аспекті сіл ці поселення також здатні відігравати роль

центрів економічного зростання й соціального добробуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання створення та функціонування сільсько-міських агломерацій стали предметом спеціальних наукових досліджень в Україні нещодавно. Більшість публікацій донедавна була присвячена питанням міських агломерацій. Ця традиція ще залишається сталою, що отримало свій відбиток у розкритті економіко-правових аспектів понять «агломерація» та «міська агломерація» [1], в роздільному розгляді міських та сільських територій [2]. Іноді аналізується розвиток приміських зон міських агломерацій [3], агломерацій як полюсів економічного зростання територій [4]. Певна увага науковцями приділена Одеській міській агломерації, зокрема проблемам її рекреаційного землекористування [5].

Проте західними дослідниками функціональності сільсько-міських агломерацій було приділено увагу ще в середині [6; 7] та у другій половині [8] ХХ століття.

Поштовх для активізації досліджень вітчизняних учених за зазначеним напрямом надала децентралізація влади та управління, наслідком якої стало формування об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та утворення нових районів. За останні роки в Україні з'явилися публікації, в яких висвітлюється партнерство міських та сільських територіальних громад [9; 10].

Водночас поки що відсутні публікації, в яких досліджується сутність агломераційних зав'язків на рівні адміністративного району. Оскільки центрами нових районів стали усі центри регіонів, питання їх співробітництва із селами та селищами, що перебувають у їх адміністративних межах, набуває значної наукової актуальності та практичного значення. Саме це визначило вибір теми статті.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення сутнісних характеристик Одеського району як сільсько-міської агломерації, виявлення економічних, виробничих, соціальних, культурно-побутових, рекреаційних та інших взаємозв'язків і взаємовідносин між міськими, селищними та сільськими громадами, що входять до його складу, та обґрунтування функцій і значення цього соціально-просторового утворення в системі територіальної організації влади в умовах децентралізації, розв'язанні нагальних суспільних проблем сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Концептуальні засади формування сільсько-міських агломерацій розроблені французьким істориком Ф. Броделем. Цей дослідник підійшов до розгляду проблеми взаємовідносин села й міста не з позиції їх протиставлення, а в контексті їх взаємного впливу. З огляду на історичне значення

поділу праці між містом і селом Ф. Бродель зазначав, що цей поділ не має завершеного характеру, а постійно оновлюється. З цієї причини село й місто неможливо відділити одне від одного, адже в один і той же час існували відділення і зближення, розмежування та об'єднання. Села, розташовані біля міста, отримували користь від такого сусідства. Села й міста підпорядковувалися взаємності перспектив, внаслідок чого відбувалися зміни, що мали зворотний характер. Так, міста урбанізували села, а ті робили остаточно міста сільськими. Водночас Ф. Бродель підкреслював, що міста в цьому обопільному обміні виконують роль економічних трансформаторів, адже вони підвищують напругу, прискорюють обмін. Місто існує як місто тільки в протиставленні його селу. Не було жодного міста, жодного містечка, які б не мали своїх сіл, свого клаптика сільського життя, який не надавав би навколишньої місцевості своїх послуг [10, с. 413, 414, 418].

Отже, місто і село є не тільки різними, але й збагачувачими одне одного соціально-просторовими утвореннями, якщо складають певну цілісність, що має ознаки агломерації (від лат. «agglomeratio» – «приєдную, нагромаджую»). Це така форма розселення, яку можна охарактеризувати як скупчення населених пунктів (переважно міст), які об'єднані інтенсивними функціональними зв'язками.

Формування агломераційних соціально-просторових утворень певною мірою є наслідком еволюції системи розселення, пов'язаної з впливом тенденцій суспільного розвитку, проте вони з'являються переважно внаслідок прийняття адміністративно-управлінських рішень. Їх суспільне призначення полягає у сприянні згуртованості соціуму для створення гідних умов та рівних можливостей щодо всебічного розвитку населення цих утворень.

Утворення Одеського району, як власне й інших, у цьому сенсі є типовим. Йому передувало прийняття Постанови Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів», згідно з якою було ліквідовано 490 старих районів та утворено 136 нових, у тому числі 7 районів в Одеській області [11].

Одеський район суттєво відрізняється від інших не тільки за великою кількістю населення, але й за місцеположенням, ресурсним потенціалом та характером взаємовідносин між громадами, що входять до нього (табл. 1).

Одеський район майже повторює межі Одеської агломерації («Велика Одеса»). До його складу увійшли 22 територіальні громади, а саме 5 (22,7%) міських, 6 (27,3%) селищних і 11 (50,0%) сільських.

Одеський район має значні переваги перед іншими районами завдяки соціально-економічному, інтелектуальному та культурному потенціалу його адміністративного центру.

Громади Одеського району

Назва територіальної громади/кількість населених пунктів	Міста	Селища	Села	Відстань до Одеси, км	Площа, км ²	Кількість рад, що об'єдналися/кількість населення	Густота, осіб на км ²
Біляївська міська/7	1	–	6	47,8	396,4	5/22 712	57,3
Одеська міська/1	1	–	–	–	164,9	1/1 017 699	6 167,8
Теллодарська міська/1	1	–	–	41,0	7,7	1/10 146	1 317,6
Чорноморська міська/4	1	1	2	31,5	25,2	1/71 733	2 869,2
Южненська міська/7	1	1	5	46,8	115,4	3/35 273	306,7
Авангардівська селищна/5	–	2	3	13,7	66,5	4/18 690	281,0
Великодолинська селищна/2	–	1	1	22,9	128,8	2/16 797	130,4
Доброславська селищна/17	–	1	16	47,0	310,0	4/15 091	48,6
Овідіопольська селищна/3	–	1	2	40,0	231,5	3/15 477	66,8
Таїровська селищна/4	–	1	3	20,0	42,8	2/14 065	328,6
Чорноморська селищна/2	–	1	1	27,0	42,7	1/7 910	185,2
Великодальницька сільська/3	–	–	3	17,3	147,4	2/12 088	82,0
Вигодянська сільська/15	–	–	15	35,0	288,8	5/12 044	41,7
Визирська сільська/19	–	–	19	39,0	447,7	6/9 621	21,4
Дальницька сільська/9	–	–	9	39,1	180,4	6/13 839	76,7
Дачненська сільська/8	–	–	8	22,4	175,0	2/10 513	60,0
Красносільська сільська/14	–	–	14	18,4	394,5	4/17 351	43,9
Маяківська сільська/5	–	–	5	40,7	154,3	4/12 238	79,3
Нерубайська сільська/5	–	1	4	12,6	95,8	2/12 648	131,8
Усатівська сільська/2	–	–	2	10,0	247,4	4/14 939	60,3
Фонтанська сільська/7	–	–	7	18,3	57,6	3/13 079	227,0
Ясківська сільська/2	–	–	2	57,8	214,4	2/8 560	39,9
Всього громад (22/142)	5	10	127	–	3 655, 657	61/1 375, 838	376,4

Джерело: складено авторами на основі даних державної статистики

Виглядає цілком прогнозованим, що до складу Одеського району увійшли потужні за своїми ресурсами приміські громади, які до цього входили до складу Біляївського, Лиманського та Овідіопольського районів, кожний з яких був до об'єднання економічно спроможним сам по собі. Можливо, разом з Одесою вони стануть ще міцнішими. Без сумніву, більше користі від такого адміністративного альянсу отримає центр нового району.

Включення до складу району, крім Одеси, ще чотирьох міст обласного значення порушило наявний до цього природно-географічний та соціально-економічний поділ системи територіальної організації суспільства на її сільську та міську підсистеми. Відтепер як на рівні ОТГ, так і на рівні району штучно сформовано «змішаний» соціально-просторовий агломерат, що дає підстави ідентифікувати Одеський район як сільсько-міську агломерацію.

Серед нових районів України Одеський район є третім за кількістю громад, населення та його щільністю, сьомим – за площею. За наявним населенням він випереджає Волинську, Миколаївську, Сумську, Тернопільську, Херсонську, Черновецьку та Чернігівську області.

За природно-географічною ознакою Одеський район належить до причорноморсько-приазовського типу приміських районів, як і відповідні райони Донецької, Запорізької, Миколаївської та Херсонської областей.

Прямі зв'язки між міськими, селищними та сільськими громадами, що входять до складу Одеського району, мають велике значення для забезпечення їх збалансованого соціально-економічного розвитку. Вони спрямовані на надання необхідних послуг, захист природних ресурсів, підтримку регулярних контактів між містами, селищами, селами та розвиток економічної синергії.

Звісно, ядро цієї сільсько-міської агломерації складають адміністративний центр району, інші міста обласного значення. Ці міста беруть активну участь у соціально-культурному обслуговуванні населення приміських сіл, впливають на зміни в поселенській мережі, плануванні сільських поселень. Менш істотним є вплив міст на демографічну ситуацію на селі, його соціальну структуру, оскільки більшість його населення є маятниковими мігрантами.

Слід також вказати на функції передмістя як просторового базису для розміщення перевалочних пунктів, складських приміщень, різних сховищ,

міських звалищ, виконання яких пов'язане з посиленням техногенного навантаження, погіршенням стану сільських ландшафтів.

Економічно вигідним і соціально виправданим є розміщення в приміській зоні філій, цехів підприємств, дочірніх фірм задля запобігання критичній урбанізації та деконцентрації виробництва у великому місті.

Переважання тих чи інших функцій, видів економічної діяльності в межах передмістя багато в чому залежить від ступеня її віддаленості від центру сільсько-міської агломерації. Для міст із населенням понад 1 млн. жителів приміська зона обмежується відстанню від нього в межах 70–80 км.

З огляду на вимоги державних будівельних норм часто розміри приміської зони міст збігаються з межами зон агломераційного розселення. Для «міст-мільйонників» ця методика встановлює межі агломерації – зону агломераційного розселення – як 90/15, тобто 90 хвилин громадським транспортом від ядра агломерації або 15 км від межі міста. Також варто зауважити, що оскільки більшість рекреаційних територій (97%) знаходиться у приміській зоні, то саме вона відіграє головну рекреаційну роль в агломерації [5, с. 398].

На наш погляд, ця система на чолі з Одесою як її своєрідним центром тяжіння має свою ієрархію (рис. 1), яка визначається часовою і транспортною доступністю її ядра.

Відстань третього ешелону приміської зони від адміністративного центру району коливається в межах 50–60 км, другого – 30–50 км, першого – 30 км.

Перший ешелон використовується переважно під житлове та промислове будівництво, виконання розвантажувальної функції, розміщення баз відпочинку, дач, садових ділянок. В межах другого та третього ешелонів функціонують сільськогосподарські підприємства, інші суб'єкти господарської діяльності.

Висновки з проведеного дослідження.

Аналіз наукових джерел із досліджуваної теми свідчить про те, що питання функціонування сільсько-міських агломерацій ще не отримали належного висвітлення в публікаціях вітчизняних науковців.

Водночас відносини міста й села мають свою передісторію та широкий міждисциплінарний контекст, основою якого є теоретичні надбання передусім зарубіжних учених. Дослідний науковий дискурс із цієї проблематики поступово еволюціонував від протиставлення сільського образу життя міському до їх органічного синтезу. Його узагальненою квінтесенцією є погляд на місто й село як різні, але збагачуючі одне одного соціально-просторові утворення, в просторових межах яких відбувається повсякденне людське життя. Нині в Україні внаслідок здійснення децентралізації влади та управління сформувалися передумови для становлення сільсько-міських агломерацій як на рівні ОТГ, так і на рівні нових районів.

Найбільший соціально-економічний ефект мають великі агломерації з населенням понад 500 тис. осіб, ядром яких виступають центри регіонів. Саме до таких агломерацій змішаного типу належить Одеський район.

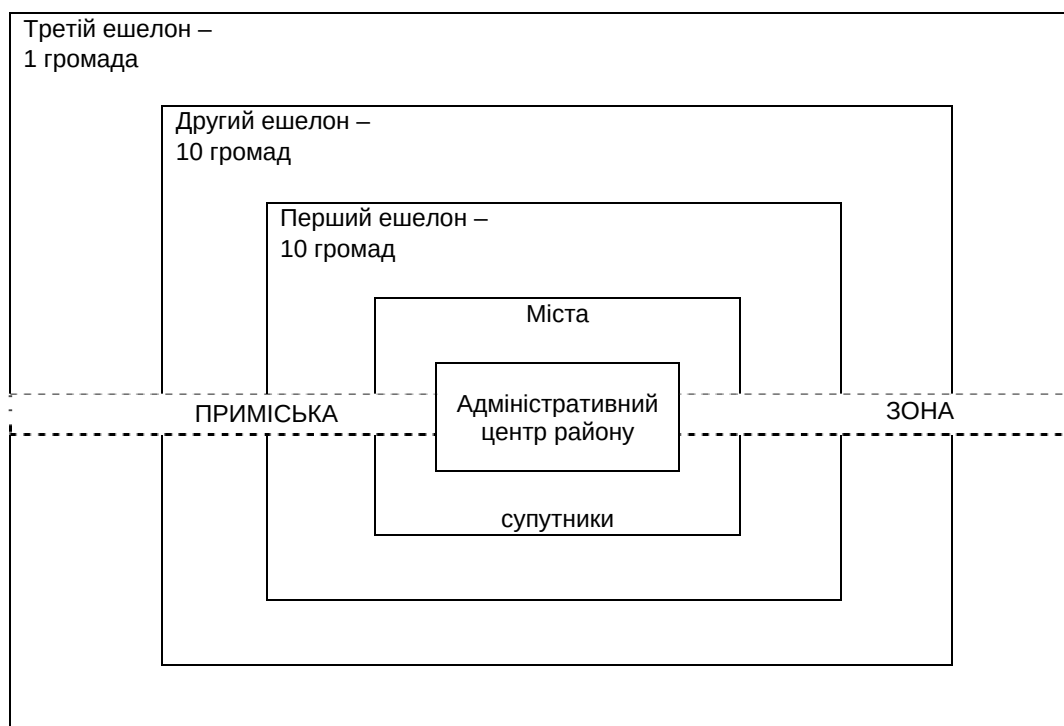

Рис. 1. Одеський район як приміська просторова система

Успішне функціонування Одеського району сприятиме підвищенню фінансово-економічної спроможності ОТГ, що входять до його складу, вирішенню нагальних проблем розвитку центру району та подоланню суттєвих відмінностей між міськими та сільськими поселеннями на засадах конвергентності та інклюзивності.

Перспективи подальших досліджень з цієї проблематики пов'язані з обґрунтуванням теоретичних засад інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Парасюк І.В. Економіко-правові аспекти понять «агломерація» та «міська агломерація» в українському законодавстві. *Економічний вісник Донбасу*. 2012. № 1 (27). С. 82–89.
2. Функціональні типи територій як об'єкт державної регіональної політики: методичні підходи до ідентифікації : науково-аналітична доповідь / наук. ред. І.З. Сторонянська. Львів : ІРД НАНУ, 2020. 150 с.
3. Булишева Д.В. Розвиток приміських зон міських агломерацій: особливості та шляхи вдосконалення. *Young Scientist*. 2015. № 2 (17). С. 131–135.
4. Коркун О.І. Агломерації як полюси економічного зростання територій. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 1 (129). С. 86–90.
5. Плетос С.В. Тенденції розвитку приміських зон міських агломерацій та екологізації економічного розвитку рекреаційного землекористування Одеської міської агломерації. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 18. С. 396–401.
6. Redfield R. The Folk Society. *American Journal of Sociology*. 1947. Vol. 52. № 4. P. 293–308.
7. Wirth L. Rural-urban differences. Community life and social policy: Selected papers by Louis Wirth. Chicago : University of Chicago Press, 1956. P. 172–176.
8. Бродель Ф. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II : в 3 ч. / пер. с фр. М.В. Юсима. Москва : Языки славянской культуры. 2002. 4.1 : Роль среды. 495 с.
9. Ткачук А.Ф. Огляд ситуації щодо впровадження партнерств міських та сільських територіальних громад в умовах децентралізації та змін у державній регіональній політиці в Україні : аналітична записка / А.М. Ткачук, О.І. Сергієнко, О.В. Лацко, О.С. Ватаманюк, Н.Г. Наталенко, М.О. Дацишин, Р.А. Ткачук. Київ : Інститут громадянського суспільства, 2019. 28 с.
10. Погорєлов В.С. Агломерації як фундамент співробітництва територіальних громад. *Економіка та держава*. 2018. № 2. С. 108–112.
11. Про утворення та ліквідацію районів : Постанова Верховної Ради України від 17 липня 2020 року № 807-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення: 25.10.2021).

REFERENCES:

1. Parasiuk I.V. (2012) Ekonomiko-pravovi aspekty poniat "ahlomeratsiia" ta "miska ahlomeratsiia" v ukrain-skomu zakonodavstvi [Economic and legal aspects of the concepts of "agglomeration" and "urban agglomeration" in Ukrainian law]. *Economic Bulletin of Donbass*, no. 1 (27), pp. 82–89. (in Ukrainian)
2. Storonianska I.Z. (2020) Funktsionalni typy terytorii yak obiekt derzhavnoi rehionalnoi polityky: metodychni pidkhody do identyfikatsii [Functional types of territories as an object of state regional policy: methodological approaches to identification]. Lviv: IRD NASU. (in Ukrainian)
3. Bulysheva D.V. (2015) Rozvytok prymiskykh zon miskykh ahlomeratsii: osoblyvosti ta shliakhy vdosonalennia [Development of suburban areas of urban agglomerations: features and ways of improvement]. *Young Scientist*, no. 2 (17), pp. 131–135. (in Ukrainian)
4. Korkun O.I. (2018) Ahlomeratsii yak poliuviv ekonomichnoho zrostannia terytorii [Agglomerations as poles of economic growth of territories]. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, vol. 1 (129), pp. 86–90. (in Ukrainian)
5. Pletos S.V. (2017) Tendentsii rozvytku prymiskykh zon miskykh ahlomeratsii ta ekolohizatsii ekonomichnoho rozvytku rekreatsiinoho zemlekorystuvannia Odeskoi miskoi ahlomeratsii [Trends in the development of suburban areas of urban agglomerations and greening of economic development of recreational land use of the Odessa urban agglomeration]. *Global and national economic problems*, vol. 18, pp. 396–401. (in Ukrainian)
6. Redfield R. (1947) The Folk Society. *American Journal of Sociology*, vol. 52, no. 4, pp. 293–308.
7. Wirth L. (1956) Rural-urban differences. Community life and social policy: Selected papers by Louis Wirth. Chicago: University of Chicago Press, pp. 172–176.
8. Brodel F. (2002) Sredizemnoe more i sredizemnomorskiy mir v epokhu Filippa II [The Mediterranean and the Mediterranean world in the era of Philip II]. Moscow: Languages of Slavic Culture. (in Russian)
9. Tkachuk A.F. (2019) Ohliad situatsii shchodo vprovadzhennia partnerstv miskykh ta silskykh terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii ta zmin u derzhavnii rehionalnii politytsi v Ukraini [Review of the situation regarding the implementation of partnerships of urban and rural territorial communities in the context of decentralization and changes in the state regional policy in Ukraine]. Kyiv: Institute of Civil Society. (in Ukrainian)
10. Pohorielov V.S. (2018) Ahlomeratsii yak fundament spivrobotnytstva terytorialnykh hromad [Agglomerations as a foundation of cooperation of territorial communities]. *Economy and state*, no. 2, pp. 108–112. (in Ukrainian)
11. Pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv [On the formation and liquidation of districts]. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine] of July 17, 2020 no. 807-IX. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (accessed 25 October 2021).